

Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)

Leven uit de overwinning

Want doordat Hij zelf in verzoeken geleden heeft, kan Hij hun, die verzocht worden, te hulp komen.

Hebreeën 2: 18

Door de verzoeking van Jezus Christus is de verzoeking van Adam vol-eindigd. Zoals in de verzoeking van Adam alle vlees viel, zo is alle vlees door de verzoeking van Jezus Christus aan de macht van de satan ontrukt. Omdat Christus verzocht werd en overwon, daarom bidden wij: "Leid ons niet in verzoeking!"

Want de verzoeking is immers reeds gekomen en overwonnen. Hij deed het in onze plaats. 'Zie op de verzoeking van uw Zoon, Jezus Christus, en leid ons niet in verzoeking.' Van de verhoring van dit gebed echter mogen en moeten wij zeker zijn, wij moeten ons 'Amen' daarop uitspreken, want het is verhoord in Jezus Christus zelf. Van nu aan zullen wij niet meer in verzoeking gebracht worden, maar alle verzoeking, die nu geschiedt, is de verzoeking van Jezus Christus in zijn leden, in zijn gemeente. Niet wij worden verzocht, Jezus Christus wordt in ons verzocht.

Omdat de satan de Zoon van God zelf niet ten val kon brengen, daarom vervolgt hij Hem nu in zijn leden met alle verzoeken. Maar deze laatste verzoeken zijn toch slechts de uitlopers van de verzoeking van Jezus op aarde; want de macht van de verzoeking is gebroken in de verzoeking van Jezus. In deze verzoeking moeten zijn discipelen gevonden worden, dan zijn zij zeker van het Rijk. "Want waarin Hij geleden heeft en verzocht is, daarin kan Hij hen helpen, die verzocht worden."

Hier is niet alleen van de hulp sprake, die slechts hij verlenen kan, die de nood en het lijden van de ander uit eigen ervaring heeft leren kennen, veeleer is de eigenlijke betekenis deze dat in mijn verzoeken werkelijk slechts zijn verzoeking mijn hulp is. Aan zijn verzoeking deel te hebben is alleen hulp in mijn verzoeking.

Daarom moet ik mijn verzoeking niet anders verstaan, dan als verzoeking van Jezus Christus. In zijn verzoeking is mijn hulp, want slechts hier is triomf en overwinning.

Inhoud

Meditatie	41
Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)	
Wat Europa aan Griekenland te danken heeft (II)	42
Dr. H. Klink, Hoornaar	
Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (IV)	45
Drs. M.A. den Admirant, 's -Gravenhage	
Klassiek Licht (VII)	47
"Wat is de hemel?" (Dr. K. Schilder)	
Dr. J. Barnhoorn, Nunspeet	

Een woord van Blaise Pascal (1623 -1662)

God is te vinden via de weg die het Evangelie wijst. Jezus heeft zich nooit beklagd; behalve die keer toen zijn ziel tot op de dood bedreefd was.

Wat Europa aan Griekenland te danken heeft (II)

In het boek van Thomas A. Slezák *Was Europa den Griechen verdankt* is een hoofdstuk over de democratie onmisbaar.

De stad Athene kende van de 6^e tot de 4^e eeuw voor Chr. meerdere staatsvormen. Het is de verdienste van de Grieken aan deze verschillende vormen een naam te hebben gegeven. Deze benamingen maken nog steeds deel uit van ons dagelijks taalgebruik: 'monarchie', 'aristocratie', 'democratie', 'tirannie' enz. Sommige van de grote Griekse denkers hebben belangrijke beschouwingen gewijd aan de voor- en nadelen van deze diverse staatsvormen. Dat geldt voor ondermeer Plato en Aristoteles.

Een van die staatsvormen is dus de democratie. Athene heeft Europa deze staatsvorm als erfgoed doorgegeven. Athene kende de democratie in de 5^e en 4^e eeuw voor Christus.

Als we aan de Atheense democratie denken, is het zaak te waken voor een veel voorkomend misverstand. Al snel zijn we geneigd om de huidige westerse democratieën te vereenzelvigen met die van de Atheners destijds. Dit zou niet juist zijn. Athene kende een *directe* democratie. Dat wil zeggen dat alle burgers directe zeggenschap hadden in de kwesties die in de volksvergadering aan de orde kwamen. Besluiten kwamen alleen tot stand bij meerderheid van stemmen. Tal van verworvenheden die de huidige westerse parlementaire stelsels kenmerken en die een waarborg vormen tegen ondoordachte en snelle beslissingen, waren toen onbekend. Dat betreft ondermeer: een grondwet en een systeem van volksvertegenwoordiging met een meer-partijensysteem. Een instantie die de wetgeving toetst aan de bestaande wetten (bij ons de Raad van State en de Eerste Kamer) kende men in Athene even-

min. Het was bepalend voor het beleid dat het volk zelf regeerde bij meerderheid van stemmen.

Schaduwzijden

Dat deze democratische staatsvorm zijn schaduwkanten had, werd in Athene zelf maar al te duidelijk. De tijd waarin de democratie hoogtij vierde, was aanvankelijk een bloeitijd van de Atheense cultuur, maar ook een tijd waarin zich catastrofes voordeden. In deze jaren vond een langdurige oorlog met Sparta plaats, de Peloponnesische Oorlog (431 – 404 voor Chr.). Tot overmaat van ramp werd de stad gedurende vele jaren geteisterd door een pestepidemie. De oorlogen met hun geweld en hun mislukte expedities, de vele slachtoffers door de pest, hadden hun weerslag op de bevolking.

Daar kwam bij dat het morele besef ondermijnd werd door sofisten en volksredenaars. Al deze factoren werkten in de hand dat de volksvergadering het toneel was van veel verwarring, waar de waan van de dag de toon leek te zetten. In deze situatie klonk de roep om een sterke man. De democratische regeringsvorm wankelde en moest op het eind van de Peloponnesische oorlogen voor korte tijd plaats maken voor een oligarchie (regering van een kleine groep) met tirannieke trekken, om zich daarna voor korte tijd te herstellen. Tekenend voor de verwarring was wat er gebeurde rondom de expeditie van de vloot naar Sicilië, waar de volksvergadering door toedoen van Alcibiades in 415 mee instemde. De bewondering voor Alcibiades bracht de *demos* (het volk) ertoe in te stemmen met een expeditie die jammerlijk moest mislukken.

Zoals gezegd was uitgerekend deze tijd een tijd van culturele bloei. Het was de tijd waarin de tragediedichters, onder wie *Sophocles* hun tragedies voor duizenden mensen opvoerden. En het was de tijd van *Socrates*. Voor beiden vraagt Slezák in zijn boek aandacht.

Sophocles

De tragediedichter Sophocles is heel oud geworden. Hij leefde van 496 tot 406 voor Christus. Meerdere dingen zijn ons over zijn leven en carrière bekend. Zo heeft hij in de Atheense democratie gedurende lange tijd diverse belangrijke posten bekleed.

Opvallend is dat in zijn tragedies op het eerste gezicht niets te merken valt van enige tijdbetrokkenheid. Het lijkt alsof hij in twee werelden leefde – die van de dagelijkse praktijk in Athene en die van een ideële wereld die te maken had met het toenmalige toneel. Dit is echter maar schijn. Van de vele tragedies

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

die hij maakte is een betrekkelijk klein deel bewaard gebleven. Het is duidelijk dat in enkele ervan een min of meer expliciete kritiek te vinden op de democratie zoals men die in Athene kende. Dat geldt ondermeer zijn *Antigone* die na meer dan 2000 jaar niets aan actualiteit heeft ingeboet.

In deze tragedie spelen de koningskinderen Antigone en haar twee broers Eteokles en Polyneikes de hoofdrol. De laatste is overgelopen naar de vijand. Het wrange is dat hij bij een confrontatie met zijn vaderstad Thebe het in een tweekamp op moet nemen tegen zijn eigen broer. Ze brengen elkaar zoveel verwondingen toe dat ze beiden sterven. De (nieuwe) koning, Kreon, besluit de wetmatige troonopvolger een staatsbegrafenis te geven, het levenloze lichaam van de ander wordt op het veld achtergelaten, een prooi voor het gedierte.

Dan komt Antigone in beeld. Zij kan dit niet verdragen en vraagt toestemming haar achtergelaten broer te begraven. De koning weigert. Zij op haar beurt geeft aan dat zij het gebod van de koning zal overtreden. Zij motiveert haar ongehoorzaamheid met een beroep op de ongeschreven wetten die in een ver, ondoordringbaar verleden door de goden neergelegd zijn en die in de menselijke natuur verankerd zijn en in haar geweten resoneren. De woorden die ze daarbij spreekt zijn wereldberoemd geworden:

*Het was niet Zeus, die mij dit heeft bevolen,
noch zij, die medebewoonster is onder de goden, Dikè,
die beiden deze wet hebben opgesteld voor de
mensen.*

*Ook meen ik niet dat deze verordeningen
zo machtig zijn, dat de ongeschreven
en onwankelbare bepalingen van de goden
door iemand die sterfelijk is, kunnen worden
opgeheven.*

*Want zij zijn er niet sinds vandaag of gisteren: deze
leven*

*van oudsher en niemand weet, vanwaar ze gekomen
zijn.*

*Als ik deze zou breken, zou ik niet kans lopen, uit vrees
voor het goedgevoelen van een man,*

van de kant van de goden straf te ontvangen?

*Dat ik dit met de dood moet bekopen – ik wist het wel –
hoe niet? Ook al hebt u het niet in het openbaar
afgekondigd.*

Als de koning stelt: "De vijand wordt nooit een vriend, ook niet in de dood", antwoordt zij: "Ik ben er niet om te haten, maar om lief te hebben."

Wolfgang Schadewald heeft bij zijn vertaling met

veel invoelingsvermogen voor een eventuele opvoering van het stuk in het script aangegeven hoe degene die Antigone 'speelt', deze laatste woorden moet uitspreken. Hij schreef: 'eenvoudig'. Heel juist geeft hij daarmee aan dat Sophocles bedoelde dat Antigone deze woorden in alle eenvoud, zonder pathos heeft uitgesproken. Haar overtuiging had geen omhaal van woorden nodig. Deze vrouw volgt haar geweten en voelt aan dat zij zelfs tegenover de koning, die zij verder eerbiedigt, in haar recht staat. Het maakt haar bescheiden en beslist: zij zal haar broer begraven. Het is niet haar bedoeling over de koning te zegeviereren. Die overweging komt niet in haar op. Zij stelt eenvoudigweg de menselijke wetten, die maar van korte duur zijn en die keer op keer veranderd kunnen worden tegenover de wetten, waar de goden over waken en die van haar vragen dat zij uit mededogen haar broer zal begraven...

Opvallend is dat Antigone het woord *dikè* gebruikt. Het woord staat voor 'goddelijke gerechtigheid', die heilig is en onschendbaar. Uit de tragedie blijkt dat niet alleen zij de gerechtigheid dient te gehoorzamen, maar ook de koning. Dit komt het hele volk ten goede. Immers: Antigone wordt gevangen gezet en moet haar ongehoorzaamheid met de dood bekopen. Zij maakt voordat de straf voltrokken wordt, zelf een einde aan haar leven. Daarmee lijkt het pleit beslecht. Niets is echter minder waar. Na haar sterven gebeurt er van alles in Thebe. Het lukt de bewoners in de stad niet meer om offers te brengen, altaren worden door vogels bezoedeld. De ziener Teiresias houdt Kreon de spiegel voor. Het is te laat: Antigone is al gestorven. Een doem blijkt op de familie van Kreon te rusten. De koning vereenzaamt en zijn leven is nog maar van korte duur.

Waar Sophocles impliciet op wijst, is enerzijds dat er een goddelijke rechtsorde is, die boven de menselijke overwegingen en beslissingen uitgaat, en anderzijds dat het niet de meerderheid, maar enkelingen kunnen zijn, die in hun gelijk staan.

Slezák zegt met recht dat dit alles "niet 'democratie-conform'" is (zelf zou ik de voorkeur geven aan de uitdrukking 'niet conform een absoluut gestelde democratie') en wijst daarbij vooral op Antigone's beroep op de ongeschreven wetten. In de democratie kende men de gewoonte om wetten die in de volksvergadering waren ontworpen en aangenomen op stenen te beitelten. Dit kon desondanks het wankele van deze wetten (die in tegenstelling tot de goddelijke wetten onderhevig waren aan menselijke willekeur) niet verbergen.

Socrates

Sophocles' tragedie brengt ons in de buurt van die andere grote figuur aan wie Slezák aandacht besteedt: Socrates (470 – 399 voor Chr.). Wat Antigone op het toneel liet zien, vertegenwoordigde hij in de volle werkelijkheid. Tekenend is dat hij in het sporadische geval dat hij zich met de politiek bemoeide een eenzame weg ging. Als enige stemde hij in 404 in de volksvergadering uit gewetensovertuiging tegen bestraffing van enkele mensen die verantwoordelijk waren voor een militaire nederlaag. Doordat het regime van dertig tirannen ten val kwam, werd zijn non-conformisme niet bestraft en ontkwam hij aan de dood.

Socrates zag het als zijn roeping de Atheners te herinneren aan iets dat vooral door toedoen van de sofisten en volksredenaars vergeten dreigde te worden: dat het goede en de rechtvaardigheid *werkelijkheden* zijn. Het was zaak dat goede te leren kennen en er zijn leven naar te richten en dat temeer omdat door de oorlogen en ellende die Athene doormaakte het volk in een moreel vacuüm terecht dreigde te komen, iets waar de sofisten en volksredenaars garen bij sponnen.

Socrates was ervan overtuigd dat het zijn roeping was om in die gisting zijn gaven te benutten om anderen te overtuigen dat het goede bestaat. Hij was er diep van overtuigd dat de ziel van de mens op dit goede is aangelegd, alleen daarin vindt de ziel zijn bestemming. Deze rechtsorde is zo groots, heeft zoveel allure, dat hij wist dat hij er nog maar iets van had gezien. Dat maakte hem bescheiden. Van dit laatste merkte hij uitgerekend bij de sofisten zo goed als niets, en dat terwijl zij voorgaven het beste voor de mensen te zoeken. Bij navraag bleek dan dat zij onder het goede 'succes' op korte termijn verstonden ofwel het ogenblikkelijk nut, terwijl zij voorbijgingen aan de diepste vragen van goed en kwaad.

Mede door een 'innerlijke stem' (zijn *daimonion*), die hem waarschuwde als hij op het punt stond iets verkeerd te doen, zag Socrates het als zijn roeping in de gisting waarin Athene verkeerde, vooral de jeugd aan te sporen om in weerwil van wat de sofisten aan de man brachten, het goede te zoeken. Plato vertelt ons dat hij zich in zijn roeping gesterkt wist door het orakel van Delphi. Toen iemand het orakel de vraag gesteld had wie de wijste man was, kreeg hij het antwoord: 'Socrates'. Zelf vertelt hij in zijn verdedigingsrede dat hij daarvan opkeek, maar het vervolgens zag als een aanmoediging om op de ingeslagen weg om het goede te zoeken en te behartigen, door te gaan.

Door de confrontatie met de sofisten aan te gaan in de vorm van gesprekken, waarbij hij zijn eigen

'onkunde' benutte, hoorde hij hen uit. In die gesprekken vielen ze door de mand: ze gebruikten wel allerlei woorden die indruk maakten, maar hun houding tegenover dit 'goede' was verkeerd. Zij bekommerden zich er niet om!

Socrates was in het Athene van zijn dagen een witte raaf. Hij vergeleek zichzelf graag met een horzel, die stekend aanzet tot nadenken. In de verwarring waarin Athene zich bevond, moest hij het echter ontgelden. Hij werd aangeklaagd wegens bederf van de jeugd. Een nipte meerderheid achtte hem schuldig. In de gesprekken die hij in afwachting van zijn straf voerde, bleek zijn betrokkenheid op de dingen waarop hij zich tijdens zijn leven had georiënteerd: er is een eeuwige gerechtigheid, waarvoor de godheid zich garant stelt en waarop de ziel is aangelegd. Het is beter daaraan gehoorzaam te zijn, zelfs als men daarbij tegen de mening van de meerderheid ingaat. Dat is zeker het geval in een directe democratie, waarin volksredenaars hun kans krijgen om de massa te beïnvloeden.

We komen tot een afronding. Het voorbeeld van Sophocles en Socrates laat zien dat Europa niet alleen de democratische regeringsvorm aan Griekenland te danken heeft, dat geldt ook voor een groot voorbeeld dat bij de democratie gemaakt werd: de meerderheid heeft niet automatisch het gelijk aan haar kant.

Het kan geen kwaad dit vandaag de dag te onderstrepen. Meer en meer leeft de gedachte dat de meerderheid in een democratie uitmaakt wat goed en kwaad is. Het wegvallen van het besef van een goddelijke rechtsorde is daar debet aan. Daarbij doen zich dezelfde verschijnselen voor als in Athene vier eeuwen voor Christus: het lijkt erop alsof in de vaart der volkeren en in de gisting van de tijd oude ijkpunten verdwijnen. In het postmoderne wereldbeeld lijkt een vaststaande orde niet meer te passen.

Het is om die reden een zegen om zich te kunnen oriënteren op die Grieken, die de ogen openen voor dat wat boven de democratie en elke staatsvorm uitgaat: een goddelijke rechtsorde, die niet wankelt, maar houvast geeft. Sophocles is de eerste die dit als geen ander gedaan heeft.

Sophie Scholl

De 'Antigone' van Sophocles doet denken aan het levenseinde van Sophie Scholl, die in 1943 in München ter dood gebracht werd door de nazi's. Als jonge student was zij via haar broer Hans Scholl en de hoogleraar Karl Muth in München in aanraking gekomen met ondermeer Plato en met de werken van Augustinus en Pascal. De Platoons-bijbelse traditie

sprak haar zo aan dat zij ging deelnemen aan het verzet. Nadat zij gearresteerd was, getuigde zij 'eenvoudigweg' tegenover het gericht dat haar geweten het haar belette om excuus aan te bieden voor het verzet. Waar echter Antigone en Socrates nog moesten gissen naar de oorsprong van het goddelijke recht en naar wat er na dit leven kwam, vond zij haar troost in Christus, die ook eens alleen stond en die stierf aan het

kruis, maar die juist zo de weg tot God, de Vader, de oorsprong van het recht, opende.

Niet voor niets zei haar moeder, vlak voor haar sterven niet meer dan: "Christus Sophie, Christus..." Hij is de garantie voor dat waar in Griekenland slechts naar 'getast' kon worden.

H. Klink, Hoornaar

Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (IV)

Jonkvrouw Maria Wilhelmina Schorer (1832-1900)

Maria Wilhelmina Schorer, een andere vrouw uit de kring rond Kohlbrugge, was zowel van vaders- als van moederszijde van adellijke afkomst. Zij werd op 10 september 1832 in Middelburg geboren als derde dochter van jhr. mr. Jacob Guilielmus Schorer, heer van St. Philipsland en jkvr. Cornelia Digna de Jonge. Haar vader was rechter bij de rechtbank van eerste aanleg en later raadsheer van het gerechtshof in Middelburg. Haar grootvader van moederskant, de jurist en medicus jhr. dr. mr. F.C. de Jonge, was aanvankelijk pensionaris in Zierikzee, later geneesheer aldaar, vervolgens van 1814 tot 1824 lid van de Tweede Kamer en tot zijn dood in 1834 lid van de Eerste Kamer.¹

Maria Schorer groeide op in een liberaal milieu. Van de zeven hervormde predikanten in Middelburg was er slechts één rechtzinnig. Reeds in haar jeugd koos Maria echter een eigen weg. Van haar wordt verteld dat ze in aanraking kwam met een eenvoudige, vrome schoenmaker uit de kring van de Afgescheidenen. Ze voerde met hem gesprekken over geestelijke zaken. Dit was tegen de zin van haar ouders, niet zozeer om het standverschil, als wel vanwege de gevreesde godsdienstige beïnvloeding. Ze verboden het contact en gingen zelfs tot huisarrest over. Toen Maria's zuster Louise ernstig ziek werd en stierf, kwam het tot een verzoening. Aldus het verhaal in een boekje, getiteld *De rijkdom van Gods genade, of de Heere kent degenen, die de Zijnen zijn*, geschreven door Pekah en verschenen in 1902.² Of alle erin vermelde feiten historisch zijn? Blijkens gegevens in het *Nederland's Adelsboek* had Maria Schorer geen zuster Louise, die op jeugdige leeftijd overleed. Haar oudste zuster Clementina leefde van 1826 tot 1898, haar andere zuster, Christina, van 1831 tot 1860.

Zeker is dat Maria vanaf 1854 een briefwisseling onderhield met Kohlbrugge,³ die destijds in Middelburg niet onbekend was. In 1856 heeft ze hem persoonlijk ontmoet, eerst in Den Haag, later in Utrecht. In

een brief, gedateerd 26 augustus 1857, schrijft ze dat ze nog weet "hoe gij mij in Den Haag in uwe armen sloot in dat voor mij onvergetelijk oogenblik, toen de Heere mij eindelijk, eindelijk gaf, u van aangezicht tot aangezicht te zien." Kohlbrugge had haar meermalen uitgenodigd, hem en zijn vrouw in Elberfeld een bezoek te brengen. Hij wilde haar zelfs uit Middelburg of uit Rotterdam ophalen. Het was er echter niet van gekomen. Toen Kohlbrugge in het najaar van 1857 in Middelburg verbleef, trof hij Maria Schorer daar niet. Ze had hem in een brief laten weten dat ze juist twee dagen voor zijn komst de stad uit was. Wellicht durfde ze het niet aan Kohlbrugge in haar ouderlijk huis te ontvangen. Op haar verzoek zond Kohlbrugge zijn brieven aan haar "onder couvert aan juffrouw (A.J.) de Groot, op den Burgt bij de Grote Markt." Ze voegde eraan toe: "hier aan huis zou het toch weer in andere handen komen."⁴

Gregorius Johan Gobius du Sart

Inmiddels had Maria dank zij het contact met Kohlbrugge kennisgemaakt met een kandidaat in de theologie, Gregorius Johan Gobius du Sart. Hij behoorde tot een met Kohlbrugge bevriende familie. Zijn vader, ds. Joan Frederik Gobius du Sart (1783-1841) stond vele jaren in Nigtevegt, waar Gregorius in 1832 werd geboren. Evenals zijn veertien jaar oudere broer Joan Jacob studeerde hij in Utrecht. Toen Gregorius in 1857 als jonge kandidaat zijn eerste preek hield in het bijzijn van hoogleraren, schaarde hij zich openlijk aan de zijde van Kohlbrugge. Het was, zo merkte hij op, de zonde van Nederland dat men deze man Gods de kansel in de vaderlandse Hervormde Kerk had geweigerd. Nadat hij in april 1857 was toegelaten tot de evangeliebediening, bracht de hervormde gemeente van St. Jansga en Delfstrahuizen op 9 juni een beroep op hem uit, dat hij aannam.

In een brief aan Kohlbrugge d.d. 25 juni 1857 schrijft Gregorius dat hij van tijd tot tijd een bezoek brengt aan Maria Schorer en dan in Middelburg in

een hotel logeert. "Te twaalf ure trek ik iederen dag naar de familie Schorer, waar ik alsdan mijn lieve Mietje vind. 't Is hier druk uitgaan en ik schijn genade te vinden in de oogten van de gansche familie op één na, eene oude tante Schorer met eene lange neus, die des Zondags driemaal met hare équipage naar de kerk rijdt en die weleer aan Papa en Mama Schorer ter vertroosting aangeraden heeft mijn Marietje slechts als eene Roomsche te beschouwen". Zondag was deze erfante op bezoek gekomen en had toen geïnformeerd of Marie en haar verloofde naar de kerk waren geweest. Het antwoord was haar tegengevallen en 's avonds had Gregorius een lang gesprek gehad met Papa Schorer. Deze zette grote ogen op, toen Gregorius hem vertelde hoe naar zijn mening God op het hoogst geëerd wordt, namelijk doordat een arme ziel rust vindt in het offer van onze Heer en Heiland. Aan het slot van het gesprek had Papa Schorer gezegd: "Mijnheer, ik beklag u!" Gregorius was daarover zeer verdrietig, omdat hij had gedacht dat men het voor een voldongen feit hield, dat Marie en hij op dezelfde wijze zalig wilden worden.

Verder schrijft hij: "Uwe brieven aan mijn Mietje hebben ons beide zeer vrolijk gemaakt en zoo heb ik dan aan u te danken leven, vrouw en eene gemeente om Jezus Christus' wil. Marietje is tusschenbeiden zeer aan 't tobben of zij wel eene goede huisvrouw voor mij zijn zal. Ik lach dan maar hartelijk en zeg haar: slecht of goed, mijne huisvrouw wordt gij, want eens gegeven blijft gegeven."

Zondag 4 oktober 1857 werd Gregorius Johan Gobius du Sart door zijn broer bevestigd als predikant van St. Jansga en Delfstrahuizen. In de middagdienst nam hij de herdersstaf op. Zeven maanden na zijn komst in de Friese gemeente trad hij in Middelburg in het huwelijk met jonkvrouwe Maria Wilhelmina Schorer. Hun eerste kind, een zoon, die Joan Willem Frederik (Frits) werd genoemd zag op 28 januari 1860 het levenslicht. Dominee en mevrouw Gobius du Sart maakten toen een moeilijke periode door. De predikant had een aantal weken niet gepreekt, omdat hij door het classicaal bestuur van Heerenveen was geschorst. Ds. Gobius du Sart weigerde namelijk onvoorwaardelijk te voldoen aan het voorschrift, in elke kerkdienst tenminste één evangelisch gezang op te geven. Hij was daartoe alleen bereid, als alle kerkenraadsleden zouden meezingen, wat echter niet het geval was. Einde januari 1860 hervatte de predikant zijn werkzaamheden. Daarna duurde het nog een aantal maanden voordat het conflict werd beslecht. Toen de zaak in augustus 1860 in beroep diende bij het provinciaal kerkbestuur van Friesland, werd besloten, ds. Gobius

du Sart niet verder te vervolgen. Het was namelijk twijfelachtig of de vroegere bepalingen (daterend van 1808!), die niet in de nieuwe kerkelijke wetgeving waren opgenomen, alsnog van kracht waren.

In 1861 nam ds. Gobius du Sart een beroep naar Arnemuiden aan. Na een vierjarige ambtsbediening in St. Jansga hield hij op zondag 6 oktober zijn afscheidspraak.

Arnemuiden

Weldra vertrok het domineesgezin naar Arnemuiden, niet ver van de vroegere woonplaats van mevrouw Gobius du Sart-Schorer. De eerste dagen logeerde zij met haar zoontje bij haar moeder in Middelburg (haar vader en haar zuster Christina waren in 1860 overleden). Zondag 20 oktober 1861 werd ds. Gobius du Sart in Arnemuiden bevestigd, ook ditmaal door zijn broer, en deed hij er zijn intrede.

Nog in hetzelfde jaar, op 8 december 1861, schonk mevrouw Gobius du Sart het leven aan een tweede zoon, Jacob Cornelis Guilielmus. Zij kreeg daarna hoge koorts, zodat haar man voor haar leven vreesde, maar ze herstelde. Later werden twee dochters geboren: Anna Maria Jensina (10 augustus 1863) en Cornelia Digna (8 februari 1865).

Arnemuiden, eens een bloeiende handelsstad, was in het midden van de negentiende eeuw een kwijnende vissersplaats met ruim 1500 inwoners. Van de bevolking, die overwegend hervormd was, vond ongeveer twee derde een sober bestaan in de visserij. Ds. Gobius du Sart leefde met het wel en wee van zijn gemeenteleden mee. Al spoedig wist hij hun harten te winnen. Hij was erg gezien, zowel om zijn prediking als om zijn levenswandel. Als hij preekte, was de kerk vaak zo vol, dat stoelen en banken uit de consistorie moesten worden bijgezet. Geliefd was hij ook om zijn beminnelijk karakter en om zijn milddadigheid. De armen in de gemeente voorzag hij op met gulle hand van liefdegaven en nooit klopte de diaconie tevergeefs bij hem aan⁵.

Drs. M.A. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

- 1 *Nederland's Adelsboek*, jg 92 (2006-2007), blz. 490 e.v.
- 2 Pekah: pseudoniem van P. Koster (Middelburg 1852 - Driebergen 1931). Hij werkte als oefenaar in Zegwaard (1887-1899), Appelscha (1899-1911) en Valthermond (1911-1931). Koster behoorde tot de Gereformeerde Kerken in Nederland en was enkele malen lid van de generale synode. Van zijn hand verschenen 12 verhalen in het genre van *De rijkdom van Gods genade*.

- 3 Zie: *Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven 1*, bijeengebracht door ds. J.K. Vlasblom, Zoetermeer 1997, blz. 48 e.v.
- 4 Vele bijzonderheden over Maria W. Schorer zijn ontleend aan

- een serie artikelen van dr. J. de Bruijn over *Een merkwaardige briefwisseling* in: *Kerkblaadje*, jg.63 (1972).
- 5 *Arneklanken*, bulletin van de Historische Vereniging Arnhem, jg. 2, nr. 3, september 1997.

Klassiek Licht (VII)

“Wat is de hemel?” (Dr. K. Schilder)

Na in onze bespreking van de serie *Klassiek Licht* de vorige maal Noordmans' *Herschepping* aan de orde gesteld te hebben vragen wij ditmaal aandacht voor het boek *Wat is de hemel?* (1935) van Dr. K. Schilder (1890 - 1952), de man, wiens naam onverbrekkelijk is verbonden aan het ontstaan van de Vrijgemaakte Gereformeerde Kerken.

Schilder heeft een groot aantal publicaties op zijn naam staan, waarvan er vele sterk polemisch gekleurd zijn. Zijn leven lang heeft hij, strijdvaardig als hij was, de pen gehanteerd om collega-scribenten te bestrijden. “Wie niet polemiseert, is niet bekeerd”, zo moet hij eens gezegd hebben. Welnu, wat het betekent in deze zin bekeerd te zijn, heeft hij de jaren door duidelijk laten zien.

Het boek, dat wij bij deze bij u willen inleiden, geldt als zijn belangrijkste werk. Wijlen Dr. J. Kamp-huis - de vader van de man, die bij deze nieuwe editie een inleiding geschreven heeft - zegt ergens: “Wie zich toegang tot dit werk heeft verschaft, heeft een introductie in heel Schilders theologie.”¹

De titel van het boek wekt de verwachting, dat de schrijver beoogt een antwoord te geven op de vraag: ‘Hoe moet ik mij de hemel(se heerlijkheid) voorstellen?’, - een vraag, die bij elk bewust levend christenmens wel eens is opgekomen. Dit is echter niet zijn bedoeling. In een bestek van zo'n 350 bladzijden wordt ons door de schrijver een eigen visie op de geschiedenis geboden. Een visie, die dankzij de “her-taling”² van het boek - het werk van Marja Zwikstra - veel aan toegankelijkheid heeft gewonnen, doordat het - niet zelden bombastische - taalgebruik van de schrijver³ sterk vereenvoudigd is. En dat is beslist geen sinecure, daar een en ander vrij veel van de lezer vergt.⁴

Het is overigens opvallend, dat Schilder met zijn *Wat is de hemel?* “een populair boek” heeft willen schrijven. Als lezers had hij geen theologen, maar gemeenteleden op het oog: “Juist omdat dit boek niet wetenschappelijk wil zijn in de manier van behandelen, maar eenvoudig wil vragen naar het onderwijs van de Schrift, om dat in eenvoud te lezen en samen

te vatten⁵, hebben wij afgezien van elke poging tot een methodisch-strengere ordening van de stof.” Deze opzet - door de schrijver gekozen, omdat “de Schrift ook niet volgens een streng-wetenschappelijke methode spreekt” (114) - zegt heel wat over het ontwikkelingspeil van veel Gereformeerden in zijn dagen. Er waren toentertijd kennelijk nog heel wat kerkgan-gers, wie men met een gerust hart een fikse portie “vaste spijs” kon voorzetten! Kom daar vandaag de dag eens mee!

Schilder zag het nadenken over de hemel als “een stuk van de *gehoorzaamheid* die God van ons vraagt.” “Ook hierbij”, zegt hij, “is denken leven, en het goede denken gehoorzaam leven.” Het thema “hemel” was voor hem veel meer dan een van de vele items uit de dogmatiek: “met het vraagstuk van de hemel hangen alle andere vraagstukken samen die in de gerefor-meerde belijdenis aan de orde komen of moeten komen. Alle draden van leven en van openbaring lopen tenslotte uit op de hemel” (110). Dit impliceert, dat “niemand zich van de hemel [kan] losmaken, zelfs niet in gedachten, zonder zich tegelijk van God los te maken.” En dat niet alleen: “Hij die zich niet met hart en ziel uitstrekt naar de hemel, heeft zich niet alleen van God vervreemd, maar feitelijk in de grond van zijn bestaan ook van de zuivere *mensengemeenschap*. Immers, daar bloeit wat men het echt menselijke kan noemen, in ongerepte schoonheid” (111). Ja, wanneer naar het woord van Paulus de dag, waarop Gods kin-deren openbaar worden, het schepsel vrijmaakt van zonde en van onvoldragenheid (Romeinen 8 : 22), “dan is het ontbreken van hemelse gezindheid een schending van het geschapen leven. Dan zondigt men niet maar tegen God, maar ook tegen de mens en ook tegen de kosmos” (112).

In zijn boek polemiseert Schilder op twee fronten. Enerzijds keert hij zich tegen de Duitse filosoof Georg Wilhelm Hegel (1770 - 1831), anderzijds tegen de Deense denker Sören Kierkegaard (1813 - 1855) en impliciet ook tegen Karl Barth.⁶ In het denken van Hegel ziet hij de grens tussen God en de geschiedenis

volkomen uitgewist. "God heeft de schepping "nodig" ... Tussen God en de geschiedenis is de verhouding niet antithetisch, maar *synthetisch*. Zij horen bij elkaar; God kan evenmin zonder haar, als zij zonder Hem. In Hegels denken is God allerminst een breuk met de geschiedenis ... Het Bijbelse drama van een zondeval is hier totaal onbekend" (44). Bij Kierkegaard c.s. constateert Schilder een *tegenstelling* tussen God en de geschiedenis, waardoor een werkelijk ingaan van God in de geschiedenis onmogelijk wordt: "God kan nooit onze geschiedenis binnengaan. Hij kan nooit in het verlengde komen van ons historisch levensvlak. Hij noch zijn Woord, en ook zijn 'heils-geschiedenis' niet" (47).

Schilder wil zowel Gods transcendentie als zijn immanentie recht doen. Wie 'geschiedenis' zegt, zegt 'schepping'. God gaat zijn schepping te boven. Hij is en blijft God. De hemel - hoewel door Hem geschapen en dus een historisch verschijnsel - is zijn woonplaats. Hij is daar immanent. Maar Hij is óók betrokken bij de geschiedenis. Hij blijft de aarde, zijn schepping (!) trouw. In de geschiedenis openbaart Hij zijn immanentie.⁷

In zijn artikel 'Schilder, de man op de kansel', merkt F. H. von Meyenfeldt op: "Het is kenmerkend voor Schilders prediking, dat hij, als hij over de hemel schrijft, ... niet boven de sterren gaat zweven, maar 'de aarde trouw' blijft en de hemel doet participeren in de aardse geschiedenis. Hemel en aarde hebben alles te maken met wat hier op aarde gebeurt voor zijn visie. 'Neem de wereld, geef mij Jezus' zou hij zeker niet uitkiezen als zijn lijfspreuk, evenmin als 'Alles laat ik varen, waar Hij mij behoort'. Daarvoor was de aarde hem te heilig als Gods rijkdomsdominon."⁸ Een uitspraak, waarmee Schilders zienswijze heel goed is weergegeven.

Schilder nam in de gereformeerde wereld van zijn dagen een heel speciale plaats in. Hij wilde voluit gereformeerd zijn, maar, volstrekt niet eens geestes met hen, die Kuyper kritiekloos plachten te volgen, liet hij een geheel eigen geluid horen.⁹ Dit komt vooral tot uiting in zijn visie op de geschiedenis, die een correctie inhield op het in zijn kringen vertrouwde gedachtegoed, dat werd gekenmerkt door een sterk accent op de eeuwigheid, waaronder de dynamiek van de geschiedenis sterk te lijden had. Terecht stelt Kamphuis, dat Schilder met zijn zienswijze zijn tijd ver vooruit was. Pas in de jaren zeventig, geruime tijd na zijn overlijden, zouden theologen als Jürgen Moltmann en

Wolfgang Pannenberg voor nieuwe concepten zorgen, waarin de geschiedenis weer recht gedaan werd.

Dr. J. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 J. Kamphuis, "Schilders *Wat is de hemel?*", in: J. de Bruijn en G. Harinck (red.), *Geen Duimbreed! Facetten van leven en werk van Prof.Dr. K. Schilder (1890-1952)*", blz. 50.
- 2 K. Schilder, *Wat is de hemel?* (2009), ingeleid door Dr. B. Kamphuis. Aantal bladzijden: 378. Prijs: € 15,90.
- 3 Vgl. S. Griffioen, die in "veel van het latere werk" van Schilder een "een barokke veelheid van vreemde woorden" signaleert ("De cultuurfilosofie in *De openbaring van Johannes en het sociale leven*", in: J. de Bruijn en Gr. Harinck (red.), a.w., blz. 39).
- 4 Nu en dan echter is Mevrouw Zwikstra (doordat zij de tekst niet begreep) haar doel duidelijk voorbijgeschoten. In die gevallen is het aan te bevelen de eerste uitgave van het boek te raadplegen.
- 5 Een van de grote verdiensten van Schilder is het feit, dat hij in zijn boek herhaaldelijk naar Bijbelplaatsen verwijst. In zijn exegeese van een en ander sluit hij zich opvallend vaak aan bij de opvatting van Dr. S. Greydanus, de enige van zijn plaatselijke collega's, die hem later bij de Vrijmaking zou volgen.
- 6 Opmerkelijk in dit verband is de vraag, die G. Puchinger zich in de inleiding van zijn boekje *Een theologie in discussie* (Kampen, 1970) opwerpt: "of niet juist Schilders continue *bestrijding* van Kierkegaard en Karl Barth een aanwijzing zou kunnen zijn van banden met een theologie die hij scherp afwees, maar met welke probleemstellingen, mentaliteit en levenstemperament hij desondanks onlosmakelijk verbonden blijft" (a.w., blz. 10v.).
- 7 Het is opmerkelijk, dat Schilder, wanneer hij de onscheidbaarheid van Gods transcendentie en zijn immanentie benadrukt, niet verwijst naar Jesaja 57 : 15, waar dit gegeven zo duidelijk - m.i. duidelijker dan wáar ook in de Schrift - wordt verwoord.
- 8 *Geen Duimbreed*, blz. 172.
- 9 Puchinger zegt: "Schilder hoort thuis in de gereformeerde traditie, maar hij heeft deze tevens mee omgebogen naar een proces waarvan de uitkomst vandaag nog niet te zien is. Daarin ligt zijn historische betekenis en vormende kracht ook voor vandaag. Daarom ook dient hij voor altijd geplaatst te worden onder hen die de gereformeerde traditie liefhebben en mag men hem nooit los zien van allen die die traditie op enigerlei wijze *kritisch* hebben willen volgen, uitbouwen, corrigeren en, zoals H. Bavinck steeds meer beoogde, in relatie hebben willen brengen met andere takken van bewust christendom" (A.w., blz. 11).